

SZABÓ BÉLA

MINISZTERI RENDELETEK ÉS TESTNEVELÉSI TANTERVEK
CÉLKITŰZÉSEINEK ELEMZÉSE 1850--1944 KÖZÜLT

II. RÉSZ

A testnevelés helyzete a Horthy ellenforradalom idején
(1919--1944)

A Tanácsköztársaság leverése után újra alakult Vallás- és Közoktatás-ügyi Minisztérium első feladatának tartotta az iskolák belső világát "megtisztítani" a forradalom szellemétől: semmisnek nyilvánította az 1918/19-es tanév végén kiadott bizonyítványokat, elrendelte a "szabályszerű bizonyítványok" kiállítását. A tanári karból alakított bizottság vizsgálat tárgyává tette a tanulóknak a proletárdiktatúra alatt tanúsított viselkedését. Az új szellemű tanítás érdekében új tartalmat, új iskolai tanterv elkészítését szorgalmazza.

A Középiskolai Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége pedagógiai bizottsága által összeállított új középiskolai tanterv-vázlat megvitatását 1920. április 28-i tantestületi értekezletén tartotta meg az egri gimnázium. A tanári testület a következőkben állapodott meg: "szükségesnek tartja nem csupán a középiskolák reformját, hanem a nemzetté nevelésnek egész vonalon a legalsóbb iskoláktól a legmagasabbig egységes újjászervezését". Azonban a reformot elsietni nem szabad, mert "a mai időkben nem is gondolhatunk a megvalósításra, mert a középiskola egyes kérdéseit nemzetközileg kell megoldanunk, illetve a gazdasági erejében tönkretett nemzet ma nem is tud ilyen reformot megvalósítani." Szerencsésnek tartják, hogy a középiskolák két tagját, a gimnáziumot és a reáliskolát közelebb hozza egymáshoz az új tanterv-vázlat.

A gimnázium kivételezett helyzetet élvezett a Horthy-rendszer oktatásügyében. Reformja már a századforduló körül érlelődött, a háború ezt

elodázta. A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után az 1883-as törvény reformja sürgetően kerül napirendre.

A középiskolai tervezettel kapcsolatos országos méretű viták, vélemények összegező javaslatát a középiskolákról szóló 1924. évi XI. tc. véglegesíti. A reform előkészítő munkálatai rendkívül körültekintőek és alaposak voltak. Az egyes szaktárgyak kidolgozásában akademikusok, egyetemi tanárok és más szakértők vettek részt. Az egyes szakbizottságok összesen ötvenszer üléseztek. Végül a törvényjavaslatot tíznapos (1924. március 26-tól április 4-ig) vita után a nemzetgyűlés elfogadta, amely Klebelberg, Fináczy, Pauler és Kornis közös alkotása.

Az 1924. évi XI. tc. a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola szervezésével a középiskolák differenciálásának álláspontjára helyezkedett. A törvény másik alapelve, hogy valamennyi középiskolai típus egyenlően jogosít az egyetemekre és főiskolákra való felvételre. Megszűnt ezáltal jogilag a reáliskola alacsonyabb értéke az egyetemi felvételik szempontjából. A fináncióke érdekében és az egyéb polgári rétegek gyermekei társadalmi előrehaladásának jobban megfelelő reáliskola és főképpen a reálgimnázium most már egyaránt zökkenőmentesen biztosította a főiskolákra, egyetemekre való belépést. A középiskolai iskoláztatás ügye így a művelődési monopólium további megtartása mellett, az uralkodó osztályokon belül, s azon a szinten -- kétségtelenül jelentősen demokratizálódott.

A középiskolának ekkor három típusa van: gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola. Feladatuk: "hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemű munkára képessé tegye".

A "treforti" törvény még ezt a feladatot tűzte 1883-ban a középiskola elé: "A gimnáziumnak és a reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa, és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse." Az 1924-es reform a polgári állam erősítésének érdekében leszűkíti a liberális kor általános humanista eszményét az állam szempontjából sokkal fontosabb tényezőre, a megbízható polgárok nevelésének körére.

A középiskolák az idegen nyelv oktatásában számottevően eltértek egymástól. Azonosak voltak az ún. nemzeti tárgyak. A természettudományos

képzésre fordított órák száma a reáliskolákban jóval több volt, mint a gimnáziumban (a gimnáziumban 8 év alatt heti 51 óra, a reálgimnáziumban 54 óra, a reáliskolában 78 óra).

A törvény a testgyakorlást a rendes tárgyak közé sorolja. A tanítás anyaga azonos mindhárom típusú középiskolában.

A tanulás alól csupán a testi alkalmatlanság miatt adható felmentés, melyet a tanári testület meghallgatásával iskolaorvosi vagy tisztiorvosi vélemény alapján az iskolaigazgató ad meg. A testgyakorlásból elégtelen-nel értékelt tanuló a felsőbb osztályba léphet, illetve másik középisko-lában folytathatja tanulmányait.

A világháború után a testnevelés kérdése újra előtérbe került minde-nütt. Magyarországon a hadsereg létszámának lecsökkenése, a zsoldos had-sereg kényszerének elrendelése végső fokon megteremtette a levente-egye-sületeket, a középiskolákban is intenzívvé tette a sportolást, s új ala-pokra fektette a testnevelést. A középiskolás cserkész ifjak foglalkozta-tását is szoros kapcsolatba hozzák a testi neveléssel.

A fiziológiai, pedagógiai, lélektani kutatás eredményei, a testgya-korlati szakanyag bővülése, az oktatás követelményeinek növekedése újra a testnevelő tanárképzés magasabb színvonalú, főiskolai megoldásának gon-dolatát veti fel. Első lépésként a középiskolákban a "tornatanító" he-lyett 1924. augusztus 1-től "testnevelési tanár" elnevezés lesz használa-tos.

A VKM 1924. július 24-én kelt 80.000 számú rendeletével új testneve-lési tanterv érvényesülése veszi kezdetét a középiskolákban. Heti 2 órát biztosít a tanítás számára, melynek célja: arányosan fejlesztett, egész-séges, ellenálló, ügyes test, bátor és fegyelmezett magatartás, önállóság kialakítása. Az önállóságra való nevelés már a modern pedagógia köve-tésének megnyilatkozása. A cél eléréséhez -- különleges, általános hatású --, gyakorlati életre előkészítő és munkára nevelő gyakorlatokat jelöl ki. Ezeket 1926-tól kibővítik a tornaünnepélyek szabad- és szorgyakorla-taival, atlétikai versenyszámokkal, sportversenyekkel, versenyjátékokkal és kötélhúzás, rúdtoló gyakorlatokkal. Már nemcsak a látványosságra, ha-nem a tanévben tanultak bemutatására is törekedtek.

Az 1926-ban kibocsátott testnevelési utasítás apró részletességgel tárgyalja az iskolai testnevelés szabályait. A testneveléssel -- az e-

gyénnél az egészség fenntartása, a test teljesítőképességének fokozására és a test felett való teljes uralkodásra, az összességnél a "faj" fejlesztésére, erősítésére, az alkoholizmus, a nemi betegségek és a tuberkulózis ellen való védekezésre, végül a lehető legmagasabb átlagteljesítmény elérésére törekszik.

Nagy László reformpedagógiai célkitűzéseinek érvényesülése már a gyakorlatban is megvalósul. A tantervi utasítás hangsúlyozza, hogy a rendszeres testgyakorlást 6 éves korban kell elkezdeni és folytatni kell azt az ember egész élete során. Feladatát az életkorból adódó, az emberi test fejlődésén alapuló élettani törvények irányítják. Megkülönböztet:

- elsőfokú vagy elemi testnevelést (6-14 éves korig),
- másodfokú vagy ifjúsági testnevelést (14-18 éves korig),
- harmadfokú vagy felsőbb testnevelést (18 éves kortól),
- érett korban való testnevelést a 35. év után.

Tisztázza a kor szellemi szintjén és osztálykorlátai között a sport, testedzés, testnevelés fogalmát, tartalmi vonatkozásait. Testnevelésnél a "test és lélek" összhangban való fejlesztése a cél. Olyan rendszerű nevelés és gyakorlatozás, amely derűs szellemet és egészséget kölcsönöz, munkabíráásra és kitartásra nevel. Gyakorlati céljának súlyos félreértése volna az, ha csupán tetszetős mutatványok előkészítésében keressük. Eszköze: a testgyakorlatok, de ide tartozik a testápolás megfelelő igény-szintjének a kialakítása is. Elvárás a test, ruházat, lakás, iskola, a fürdés, fehérnemű, alvás-pihenés, a táplálkozásban mértékletesség, a légzés, fogápolás követelményeivel szemben.

A középiskolások testgyakorlásánál a növendékek egészségi állapota és fejlettségi foka alapján (melyet az orvos és a testnevelő tanár állapít meg) két csoportot hoz létre. Csoportonként más-más gyakorlati anyagot sorol fel:

I. csoport (14-16 évesek)

1. Rendgyakorlatok,
2. Szabálygyakorlatok,
3. Játékok: gyermekjátékok, kis játékok, kötéljátékok, labdajátékok,
4. Ifjúsági testnevelési gyakorlatok: menet, szertorna, futás, ugrás, dobás, támadás, védelem,
5. Légzési gyakorlatok,

6. Úszás,
7. Az érzékszervek nevelése.

II. csoport (16-18 évesek)

1. Rendgyakorlatok,
 2. Szabadgyakorlatok,
 3. Játékok: kis játékok, támadó- és védőjátékok, labdajátékok
(füleslabda, labdarúgás)
 4. Bevezetés a sportba: menet, szertorna, futás, ugrás, dobás,
támadás és védelem,
 5. Légzési gyakorlatok,
 6. Úszás,
 7. Az érzékszervek nevelése.
- Hetenként kétszer játék- vagy sportjátékóra.

A tanárok ügyelnek arra, hogy a középiskolában csak olyan tanuló kerüljön, aki képes lesz annak elvégzésére. Már az elemi iskolákban rendszeres, alapos lélektani megfigyelésekre támaszkodó "egyéniséglap"-on összegzik vizsgálataik, megfigyeléseik eredményét. Nagy László hatása a testnevelés tanításában is érződik, amikor az Utasítás - Személyi lap bevezetését kezdeményezi, mely végigkíséri a tanulót az egész testnevelésen át 35 éves koráig. A testnevelő bejegyzései alapján tartalmazza a testméreteit és a testgyakorlati ágak teljesítményeit.

A testnevelési Utasítás II. része 10 füzetben az egyes testgyakorlatok (játékok, szabadgyakorlatok, atlétikai gyakorlatok, úszás, birkózás, ökölvívás, kerékpározás, céllövészet, egyéb ágak) és a rá vonatkozó szabályokat, módszertani útmutatásokat ismerteti.

A VKM 40. 175/1928. V. sz. rendeletével 3-ra emeli a testnevelési órák számát. Felületesen értékelve öröndetes esemény a testnevelés tanításában. Annál elszomorítóbb a kép, ha megvizsgáljuk, mi van a rendelet háttérében. Annak ellenére, hogy az 1924. XI. tc. kimondja az iskolák, mindennemű szervezetek, intézmények, egyesületek stb. katonai kérdésekkel való foglalkozásának tilalmát, az 1921-ben létesített leventeintézmény nem hagyott már kétséget az iránt, hogy katonai előképzésre irányul. A testnevelésről szóló 1921. LIII. tc. és az azt végrehajtó VKM 9000/1924.

sz. rendelet -- ez a gyakorlatban 1939. II. tc.-ig fenn is maradt -- a leventekötelezettséget csak az iskolát elhagyó, 12. életévét betöltött, de 21. évet meg nem haladott ifjúságra terjeszti ki. A törvény ezek szerint élesen különválasztotta a középfokú iskolák testnevelését, a munkás-ság, parasztság fiainak szánt leventeképzésétől. A leventeképzés helyett 1928. november 1-től a VKM utasítása értelmében bevezették a katonai gyakorlatok végzésére szánt 3. testnevelési órát a középiskolákban.

1924-től a magyar nevelés- és oktatásügy nagy átalakulásának sokszor forrongó, nyugtalan és bizonytalan, de új mélységeket feltáró, új távlatokat nyitó időszaka. Ez az időszak a magyar iskolaügy fejlődésében egyrészt az oktatás módszerességére való nagyobb törekvés, de még inkább az iskolai munka nevelő momentumainak erőteljes igenlése jellemzi.

Az 1930-as évek elején újabb középiskolai reform érlelődött az egység jelszavával. Ez megfelelt a gazdasági válság után kialakult neveléspolitikai, illetve politikai elképzeléseknek. Hóman Bálint "a nemzeti egység", "A nemzeti erők összefogásának" gondolatát Gömbös Gyulától veszi át és transzponálja az oktatáspolitikai terveibe, s az 1924. évi XI. tc.-t alapos ártértékelés alá veti. Véleménye szerint az 1924-es középiskolai reform, a gimnáziumi oktatás-nevelés differenciálódása "fenyegeti a nemzeti közszellemet és a világnézet egységét". Ezért a középiskola új reformja, az 1934. évi XI. tc. értelmében a magyar középiskola egységes neve: gimnázium. A reáliskolát tehát Hóman felszámolja.

A középiskolák az 1934. XI. tc. értelmében elfoglalt új helyzetének megfelelően újjászervezik életüket. Az "Utasítások" nemcsak újítani akarnak, hanem az oktatást javítani, tökéletesíteni. Minden tantárgy állandó tanmenetének elkészültével új követelmény: a tanároknak óravázlatot kell készíteniük. A korábbi tanítási menetet és módszert nem követhetik a tanárok. Rákényszerítik őket az órára való tervszerű és céltudatos készülésre, és a tanítási anyag logikus feldolgozására.

Feltűnő a testnevelés kedvező helyzete a két világháború között. Katonai felkészítés a cél. Az új áramlat hatása érződik a testnevelés tanításában is. A törvénycikk továbbra is a rendes tárgyak közé sorolja a testnevelést. Nagyobb értékelése abban is megnyilvánul, hogy az elégtelen osztályzatot érdemlő tanuló csak a sikeres javítóvizsga letétele után léphet felsőbb osztályba.

Az 1935/36-os tanévben induló I. osztályok az új tanterv szerint nyelik kiképzésüket. Hetenként már 4 testnevelési óra áll rendelkezésükre. 3 órát a tantárgyi anyag elsajátítása, 1 órát továbbra is a katonai gyakorlatozásra kell felhasználni. A felsőbb osztályok a korábbiak szerint haladnak.

Az életbelépő új testnevelési tanterv anyaga

- Egyszerű -- egyéni és társas -- gyakorlatok.
- Összetett gyakorlatok -- egyéni és társas.
- Kirándulások.
- Ünnepek és iskolai versenyek: a torna, atlétika, játékos sportok köréből.
- Alkalmi magyarázatok a gyakorlatok folyamán.

A testnevelés nem merült ki a testgyakorlásban, hanem magába foglalja a test ápolását és gondozását, valamint a szervezet egységénél fogva az egész ember nevelését. Az egészet a nevelés gondolata foglalja egységbe. "Munkáját nem tekinti öncélúnak, hanem a nevelés egyik ténykedésének és éppúgy az egészséges, értelmes és erkölcsös ember kiformálására törekszik, mint a nevelés többi ágai."

De milyen cél érdekében?

A célkategória hamis. A legszakszerűbb, a legkorszerűbb pedagógia is szolgálhat haladásellenes célokat. 1939-től már nyíltan készülnek a háborúra. Annak közeledése érdekében az "egységesítés" a cél. Egységes nemzet, egységes akarat megteremtése miatt szorgalmazza a kormány az új szellemű pedagógiai elv megvalósítását. A parancs szavának engedelmeskedő, egységes szellemű, erős fizikumú, katonának alkalmas fiatalokra van szükségük.

Az egri gimnázium 1936. november 15-i nevelőtestületi értekezletén is ennek hatása érződik. Az igazgató hangsúlyozza, hogy a gimnázium csak nevében ugyanaz, de tartalmában, céljában és irányában, a célhoz vezető utakon s a célt szolgáló eszközökben állandóan változik. A jelenben -- mondja -- "két világszemléletnek: a keresztény államrendnek és a szovjet

forradalmi rendszernek rettenetes összeütközése előestéjén vagyunk". Ezért a közoktatás célját és feladatait "a magyar életre" való céltudatos előkészítésében, az ifjúság "intenzív erkölcsi nevelésében", jellemének szilárdításában kötelességludásának fejlesztésében, a "vallás erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egységes magyar világszemlélet" kialakításában jelöli meg. De ehhez új tanárok kellenek -- mondja az igazgató --, akik az új iskolában biztosítják, hogy a legélénkebben lobogjon a vallás erkölcsi és nemzeti nevelés fényforrása.

Az Utasítás alapján -- országos szinten -- az egész test erejének, ügyességének, edzettségének és szépségének arányos fejlesztését a tanulók egészséges fejlődésére irányuló rendszeres tevékenységgel éri el. Gondoskodni igyekszik a figyelem, kedély bátorság, fegyelem tetterő, kitartás, közösség szeretetének felébresztéséről, illetve ezek fejlesztése útján az egységes és összhangzatos nevelés támogatásáról. Szorgalmazza, hogy a diákok a kötelező testgyakorló órán kívül iskolai keretek között a sport különféle ágait gyakorolják. A VKM 93.200/1937. VII/2. sz. rendelete alapján valamennyi középiskola sportkörét újjászervezik. Már több mint egy évtizede a sportkör hivatalból tagja a Középfokú Iskolák Sportköri Országos Központjának (KISOK). Ismét lehetőséget teremtenek a házi, helybeli intézetek közötti versenyek, díszlornák rendezésére.

"A testnevelés csak akkor foglalhatja el helyét az egész nevelésben, ha a testre gyakorolt hatáson kívül a szellem kiművelését is előmozdítja és ezzel állandó munkatársa lesz az egységes nevelésnek" -- állapítja meg az 1938. május 25-i Részletes Utasítás. A tanulók rendszeres szempontú egységes fejlődésének feltételeit és szükségleteit tartja szem előtt. Úgy kell a testnevelés területén munkálkodni, hogy a tanulóknak legyen alkalmuk az érzelmek gyakorlására. Fejleszteni kell a figyelem összpontosítására való képességet, a megfigyelőképességet, találékonyságot, következtető tehetséget, foglalkoztatni az alkotó képzeletet. A tantárgy jellegéből adódóan ápolja az esztétikai érzékeket. Ezért a táncnak is nagyobb szerepet biztosít.

Az utasítás szerzői tudatában voltak annak, hogy a testnevelés az erkölcsi érzelmeknek is hathatós eszköze. Arra törekedtek, hogy a rendszer itánti hűsége -- s mint mondták -- lelkiismeretes munkára és kötelességtudásra neveljen. Fejlessze a bátorságot, fokozza az önbizalmat, az önért-

zetet és önmaga megbecsülését. Tanítson szerénységre, szoktasson igazságszeretetre. Legyen nevelő iskolája a közösség érzésének. "Értesse meg a növendékekkel, hogy a közös munka sikerének titka a közös cél együttes szolgálatában rejlik." Sok jó származik a testnevelésből az akaratit tulajdonságok formálására is, melyre a Horthy-ellenforradalmi rendszer külön nagy gondot fordít. A gyakorlás minden mozzanata a külső és belső akadályok leküzdésére készíti a tanulót. A teljesítmények eléréséhez le kell győzni a nehézségeket, bátornak kell lenni. A rendszeres gyakorlás kifejleszti a kitartó állhatatosságot, engedelmességhez szoktat. Kialakítja a fegyelmezettséget, a rendszeret, az ellenforradalmi rendszer számára nélkülözhetetlen tekintélytiszteletet és a türelem (nem egyszer "belenyugvás") erényét.

A testnevelés pedagógiai jelentősége értékelése mellett e tantervben is érződik már politikai háttér is. Minden iskolai osztály anyagában megtalálható: a légoltami gyakorlat. Alkalmi magyarázatokon a nemzetközi helyzetről, a háborúról, háborús helyzetben való viselkedésről, ténykedésről kell beszélgetni a diákokkal. A tanítás minden részét "erős nemzeti szellemnek" kell áthatnia és a testnevelésnek hathatósan támogatni kell az iskolában folyó egységes nemzetevelést". Alkalmat kell adni, hogy "a nemzeti szellem" megerősödjék és "hazafiúi érzés" kifejlődjék.

A győri fegyverkezési program végrehajtása és az 1939. II. tc. már a kormány nyílt militarista célkitűzéseit tükrözi. A leveletintézménnyel kapcsolatosan már nem "testnevelésről", hanem "honvédelemről", "katonai előképzésről" szól, melynek "célja az, hogy az ifjúságot a hagyományos magyar katonai erényekben való nevelés útján a haza védelmének magasabb feladataira testben és lélekben előkészítse." Ennek megfelelően a középsiskolás fiúkat kifejezett levante kiképzésben részesítik. 1939. november 10-től heti 3 órát biztosítanak az intézeteken kívül, katonai parancsnokságok által irányított foglalkozások megtartására.¹

Az 1940/41-es tanévtől 3-ra csökkenti a heti testnevelési órák számát. A háborús események sok tanerőt, szakembert vonnak el az iskolai munkából. Az őket helyettesítő, képzetlen vagy gyakorlatlan oktatók tevékenységét segíti az 1941-ben kiadott tanmenet.

Az 1939. II. tc. 168. paragrafusában foglalt felhatalmazás alapján a VKM elrendeli, hogy a tantervekben megállapított tantárgyakon kívül az

1942/43. tanévtől kezdve a "honvédelmi ismeretek" c. tantárgyat is tanítani kell. Ugyanebben a tanévben be kellett vezetni a naponkénti testgyakorlást is, mert -- mint előírták -- a "tanulóifjúságot és rajta keresztül egész Magyarországot lelkiileg egybe kell forrasztani a hadsereggel". A katonai kiképzés pedig ebben a szellemben volt számukra fontos és elmaradhatatlan része a nemzetnevelésnek.

A Horthy-ellenforradalmi rendszer idején határozott szakmai fejlődés tapasztalható az iskolai testnevelés alakulásában. Ez megmutatkozik a haladó és korszerű pedagógiai elvek nemegyszer kényszerű követésében, a módszerek alkalmazásában, a tanítás szervezetének módosulásában, a testnevelés feltételeinek biztosításában. Megoldják a testnevelőtanár-képzés több évtizede vajúdo kérdését is. Az iskolarendszer ugyanakkor erősen korlátozza a szegényebb sorsú, főleg az ipari munkások, gazdasági segédmunkások, napszámosok gyerekeinek közép-, illetve felsőfokú tanulmányait. Így a 10-18 éves korosztály fiataljai közül valóban csak a középiskolás diákokat, azok között is kezdetben csak a fiúkat részesítették a testnevelés fejlesztő hatásában. Igaz, a leventeintézmény megalakulása utáni években rendszeres testgyakorlásra, sportolásra versenyzésre ad alkalmat, de az -- mint kiderült -- rejtett, 1921-től a burkolt, 1938-tól pedig nyílt katonai felkészítés érdekében lőrlént.

Felhasznált irodalom:

Szabó Béla: Az iskolai testnevelés kialakulása és fejlődése az egri főgimnázium történetének tükrében (1856--1914)
KLTE Debrecen, 1978.

Szabó Béla: A testi nevelés szerepe a középiskolás diákok személyiségformálásában.
MTA Budapest, 1984.